

Határvidék és ütközőzóna a nagyhatalmak között, Irán belső fejlődése és a geopolitikai kontextus a „Nagy Játzsma” során¹

Absztrakt

A 19. század során Irán az egyik legfontosabb határvidékké és ütközőzónává vált az Orosz és a Brit Birodalmak között. A „Nagy Játzsma” során az Irán feletti befolyásért a nagyhatalmak versenyeztek egymással, majd 1907-ben kiegyeztek. E folyamat során az ország elvesztette politikai és gazdasági szuverenitását, és a kritikus periódusban az itt élő társadalomban fontos átalakulások mentek végbe. A megjelenő kihívások lehetőségeket, de szoros határokat is jelentettek. A reformerek célja egy modern állam létrehozása volt, viszont ez a törekvés a nagyhatalmak ellenállásán, a pufferállami státuszon megbukott. Dolgozatomban ennek a geopolitikai helyzetnek a szerepét szeretném bemutatni és elemezni Irán belső fejlődésében, történelmében, identitásában. Emellett ismertetem az ütközőállami lét alapvető tulajdonságait, mert úgy gondolom, hogy ez napjainkban különösen aktuális.

Bevezetés

Irán belső fejlődésében a hosszú 19. század eseményei meghatározóak voltak. A társadalom rendkívül gyors változásokon ment keresztül, amely annak is köszönhető volt, hogy az ország a globális gazdasági-politikai rendszer határvidékéből a Brit és Orosz Birodalmak közötti ütközőzónává vált, amelynek kontrollálása egyre növekvő stratégiai-gazdasági jelentőséggel bírt. Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy a geopolitika kontextus, és annak változásai hogyan befolyásolták az ország lehetőségeit; miféle „láthatatlan” határokat, korlátokat szabtak a belső folyamatoknak. Úgy vélem, ez a megközelítés napjainkban különösen aktuális, hiszen a régi-új nagyhatalmak, regionális hatalmak ismét igyekeznek markánsan behatárolni érdekszféráikat, amelynek eredményeképpen számtalan állam geopolitikai valósága megváltozik; ezek egy része akár újra ütközőzónává válhat. Ezen potenciális pufferállamoknak hasonló körülményekkel, nagyhatalmi eszközökkel kell szembenézniük, mint újkori „elődeiknek”. Ennek megfelelően célom továbbá annak

¹ „AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-19-2 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.”

bemutatása, hogy milyen általános következményei, tulajdonságai, kihívásai vannak az ütközőállami létnek.

A dolgozat elkészítéséhez több 19 századi, 20. század eleji forrást, útleírást, újságcikket és tanulmányt (Sykes)² dolgoztam fel. Hozzá kell tenni, hogy ezek az angolszász kultúrkörben keletkeztek, ennek megfelelően kezelendők, azonban jelentőségüket nehéz elvitatni. Felhasználtam továbbá természetesen modern szakirodalmakat: talán a legfontosabb nyugati (Nikki Keddie)³, illetve iráni szerzőktől (Ervand Abrahamian)⁴ is egyaránt. A dolgozatban először szeretném bemutatni a határvidék, ütköző állam meghatározó tulajdonságait, majd a korszak geopolitikai kontextusát, végül pedig annak hatásait az iráni fejlődésre.

A határvidékek és ütközőállamok általános jellemzői

Mielőtt rátérnénk a címben említett fogalmakra, azelőtt röviden szeretném ismertetni az állam szuverenitása, és a határok, ütközőzóna szerep közötti kapcsolatot. Az állam szuverenitása sok mindentől függ, azonban nem beszélhetünk önállóságról akkor, ha nem képes kontrollálni a határait.⁵ Vannak olyan országok, amelyek valamilyen szempontból határvidékek (pl.: a világgazdasági struktúrákban elfoglalt helyük, , politikai berendezkedésük, különböző jogok megléte/nemléte alapján), illetve meglátásom szerint olyan, a nagyhatalmak közötti terület is tekinthető határvidéknek, amely még nem ténylegesen pufferzóna. Ugyanakkor a fentiek kombinációja a leggyakoribb. Véleményem szerint, a 19. század közepéig Irán inkább ebbe a kategóriába sorolható. Világgazdasági, világpolitikai rendszerben is határvidék, azonban helyzete megváltozott a birodalmak terjeszkedésével, amely során megkezdődött az ütközőzónává alakítása. A két geopolitikai pozíció keveredhet is, vagyis néhány ütközőállam lehet határvidék is egyben.⁶

A dolgozat másik kulcsfogalma a „pufferállam”, amely a politika terméke; addig áll fent, míg feladatát beteljesíti.⁷ Az ilyen típusú országok olyan geopolitikai helyzetben vannak, hogy a náluk minden szempontból sokkal erősebb szomszédjaik egymással ellenséges viszonyban állnak. Fennállásuk célja, hogy csökkentsék a direkt konfliktus kockázatát a két hatalom között. Azonban ha az egyik küzdő fél befolyása az ütközőállamban felülkerekedik a

² SYKES, Major Percy Molesworth. 1915. A History of Persia. London, Macmillan and Co. URL: <https://archive.org/details/historyofpersia02sykeuoft/page/n10/mode/2up> (utolsó letöltés: 2017.03.06.).

³ KEDDIE, Nikki R. 2006. Modern Iran: Roots and Results of Revolution. New Haven and London. Yale University Press.

⁴ ABRAHAMIAN, Ervand. 2008. A History of Modern Iran. New York, Cambridge University Press.

⁵ FLINT 2006: 133, 137.

⁶ GEAR 1941: 83.

⁷ GEAR 1941: 88.

másikén, akkor a puffer státusz megszűnik, és az ország szatellitállammá válik.⁸ Vagyis ezen státusz felétele, hogy a versenyző hatalmak felé nagyjából egyenlő mértékben legyen kiszolgáltatva.⁹ Ugyanakkor ezen államok is tölthetnek be ütközőzóna szerepet. Ilyenek voltak azok a közép-kelet-európai államok, melyek a Keleti Blokkhoz tartoztak.

A pufferállami létből ki lehet törni, azonban ez gyakran két tényezőtől függ. Először is a nemzetközi geopolitikai változásoktól, másodsor pedig az adott állam belső fejlődésétől, pl.: infrastruktúrák építése, nemzeti érzelmek megerősödése és következményei, vagy a kormányzás ügyes manőverezése.¹⁰ Meglátásom szerint, a külső geopolitikai helyzetből adódó korlátok határozzák meg elsődlegesen a lehetőségeket, ha ezek tágnak, és az adott állam ezt felismerve cselekszik, akkor valóban lehetséges kitörni ebből az állapotból. Emellett a „kiszabadulás” megvalósítható még akkor, ha az adott ütközőállam kellően nagy népességű, szervezettségű és valamilyen hatás (pl.: nacionalizmus) katalizálja a társadalmat, amelyet így már nem lehet hatékonyan kívülről kontrollálni.

A pufferzónákat két csoportra oszthatjuk: a „természetesekre”, illetve politikaikra. A természetesre jellemző, hogy van benne valamilyen természeti akadály (pl.: sivatag, hegység); hiányzik belőle a megfelelő infrastruktúra, nem könnyű átjárni rajta. Mindezek mellett a társadalom széttöredezett, nincs meg benne valamely eszme alapján álló szervezettség.¹¹

A pufferzóna állapot rendkívül veszélyes, az államok összeomlásának elsődleges oka, amely azt jelenti, hogy az állam elveszti a kontrollt a bel- és külpolitikai események fölött.¹² Úgy vélem, hogy az ebbe a státuszba kerülés több általános jelenséget hordoz magában. Az első, hogy a külpolitikai szereplők belpolitikaivá válnak, és ennek következtében az ütközőállam fokozatosan elveszti a szuverenitását. Biztonsága elsődlegesen a külső hatalmaktól válik függővé, az általuk biztosított határokon belül kell mozognia. Az egyensúly fenntartása azonban neki is érdeke, mivel, ha az egyik versengő hatalom úgy érzi, hogy a másik túlságosan megerősödött, akkor gyakori reakció, hogy hadsereggel vonul be.¹³ Ezen körülmények között a puffer országokban megjelenik a belső káosz, a gazdasági fejlődés pedig lelassul. Ugyanakkor a kényszerek mellett lehetőségek is megjelennek számukra, melyek katalizálhatják a társadalmakat; de kihasználásuknak a mértékét nagyban befolyásolják a nemzetközi körülmények.

⁸ PITZL 2004: 21.

⁹ GEAR 1941: 83.

¹⁰ GEAR 1941: 88.

¹¹ GEAR 1941: 83.

¹² VALERIANO – BENTHUYSEN 2012: 1165-1166.

¹³ GEAR 1941: 86-87.

A geopolitikai kontextus a Nagy Játzsma idején

A Nagy Játzsma az a geopolitikai konfliktussorozat, mely a század folyamán a Közel-Kelet egészére kiterjedt. A két fő rivális az Egyesült Királyság és a cári Oroszország voltak, majd pedig Németország szerepe is megnőtt, de a többi, gyarmatokat szerezni kívánó európai birodalom is hatással volt a történésekre. Az események kezdetének a szakirodalom 1798-at jelölte meg, amikor Napóleon megtámadta az oszmánok egyre gyengülő fennhatósága alá tartozó Egyiptomot.¹⁴ A Játzsma során Oroszországnak, mint a legjelentősebb szárazföldi birodalomnak, az elsődleges geopolitikai célja a meleg tengeri kikötők megszerzése volt. Az időszak nagy részében ennek fókuszában a Boszporusz és Dardanellák álltak, azonban Anglia abban a térségben és Kínában is megakadályozta területszerzésüket. Az oroszok emiatt is kezdtek a Perzsa-öböl felé terjeszkedni, ott próbálva bázisokat kialakítani.¹⁵ Nem elhanyagolható szempont, hogy Perzsia számukra egy olyan speciális ország volt, ahol az ipari termékeik tudtak versenyezni a fejlettebb nyugat-európaiakkal.¹⁶ Irán emellett világ gazdasági jelentőségű nyersanyagvagyonnal rendelkezett, amelyek közül kiemelkedett a 20. század elején felfedezett kőolaj.¹⁷

A kor legnagyobb kiterjedésű birodalmát az angolok birtokolták, amelynek a legjelentősebb gyarmata India volt. A század nagy részében, az expanzív Oroszország feltartóztatását tekintették az elsődleges céljuknak. Ennek egyik eszköze a pufferzóna építés volt, amelyet aktívan alkalmaztak riválisuk feltartóztatására.¹⁸ Tehát a britek számára Irán sokáig India, a tengeri kereskedelmi útvonalak ellenőrzése, továbbá az orosz hatalom növekedésének a megakadályozása miatt volt kardinális jelentőségű.¹⁹ A régióban hátrányban voltak ellenfelükkel szemben, a feltartóztatás politikájuk szempontjából pedig úgy vélték, hogy ezen a hadszíntéren van a legnehezebb dolguk; ez a versengés a nemzetközi kapcsolatok szempontjából meghatározó volt.²⁰ A stratégiai (ellen)érdekeik mellett, kiterjedt gazdasági, politikai és kommunikációs érdekeltségekkel is rendelkeztek, amelyek közül a legfontosabbak a Perzsa Birodalmi Bank, a távíróhálózat, valamint a kőolajkincs voltak.²¹ Utóbbi megszerzése,

¹⁴ MAJOROS 1997: 59.

¹⁵ THE SYDNEY MAIL 1902: 292, HUREWITZ (ed.) 1956: 235.

¹⁶ SYKES 1902: 448.

¹⁷ THE GLASGOW HERALD 1907: 7, REZUN 1986: 331.

¹⁸ GEAR 1941: 84.

¹⁹ SYKES 1902: 444-445, FROMKIN 1980: 938.

²⁰ BOSTON EVENING TRANSCRIPT 1911a: 13.

²¹ HUREWITZ 1956: 221, SYKES 1902: 450.

biztosítása, a Brit Birodalom számára életbevágóan fontos volt, mivel az USA-val és Oroszországgal ellentétben, nem rendelkeztek saját forrásokkal.²² Az iráni modernizációt, reformokat, társadalmi változásokat korlátozott mértékben, kizárólag saját érdekeiknek megfelelően támogatták – ennek megfelelően a nyersanyagok és bányák, továbbá a kereskedelem fejlesztését szorgalmazták.²³

Az iráni kontextus jellemzői és változásai

A perzsa ország számos jelentős változáson ment keresztül a vizsgált időszakban. Míg a 19. század elején a népessége 5-6 millió volt, addig ez a század végére megkétszereződött. A lakosság 60%-a rurális, 15%-a városi térségekben lakott, míg a nomádok aránya ugyan visszaesett, de még így is magas, 25-30% volt.²⁴ A legjelentősebb városok Teherán, Tebriz és Iszfahán voltak, amelyek körülbelül 280, 200 és 80 ezer lakossal rendelkeztek.²⁵

Egy modern államban csak igen korlátozott számban van hely a nomádoknak, mivel a központi hatalom igyekszik államszervezési okokból letelepíteni őket. Ezen csoportok kvázi függetlenül működtek az országon belül; több erőközpontot alkottak, továbbá katonai erejüknel fogva a hatalom korlátozott, indirekt eszközökkel rendelkezett velük szemben.²⁶ Ezt alátámasztja Sykes beszámolója, amelyben megjegyezte, hogy a perzsa hadseregről sokat elmond, hogy a nomádok jobban el lettek látva fegyverekkel, mint a rosszul felszerelt reguláris erők.²⁷

A következő hatalmi faktor a síita papság voltak, akik kvázi mint állam az államban léteztek. Ezt mutatja az is, hogy saját adóbevételekkel rendelkeztek. Helyzetük amiatt is különleges volt, mivel a legjelentősebb központjaik közül, több az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt lévő Irakban voltak, ezeken keresztül tudták a Perzsiában lévő érdekeltségeiket finanszírozni. A saját pénzügyi források mellett több modern állami funkciót is birtokoltak, például saját oktatási rendszert.²⁸ Az ország struktúrájában lévő mély beágyazottságuknak és szervezettségüknek köszönhetően, az alkotmányos mozgalom időszakában is övük volt az egyik legmeghatározóbb szerep, ugyanakkor a feladatok, problémák kezelésében, a célok megfogalmazásában ők is megosztottak voltak.²⁹

²² REZUN 1986: 330–331, AXWORTHY 2008: 211–212.

²³ THE GLASGOW HERALD 1907: 7, KEDDIE 2006: 35.

²⁴ KEDDIE 2006: 23, ABRAHAMIAN 2008: 2.

²⁵ BOSTON EVENING TRANSCRIPT 1911b: 4.

²⁶ KEDDIE 2006: 28.

²⁷ SYKES 1902: 295-296, SYKES 1915: 411.

²⁸ KEDDIE 2006: 28-29.

²⁹ AXWORTHY 2008: 205-206.

A harmadik erőközpont maga az uralkodói dinasztia, a Kádzsárok, akik hatalmukat indirekt módon, a törzseken, proxykon, szövetségeseken keresztül gyakorolták.³⁰ Ez a modell hátrányos volt abból a szempontból, hogy az adók kis százaléka jutott csak el az uralkodókhoz, mivel a helyi és vallási autoritásokhoz kerültek.³¹ Látható tehát, hogy a korabeli Irán berendezkedése igen soktényezős; etnikailag és vallásilag is igen sokszínű, ahol különböző alapon szerveződő csoportok igyekeznek majd pozíciókat szerezni, dominálni, és az állami struktúrákat, vagy azoknak egy részét megszerezni.³²

A geopolitikai kontextus hatása Irán politikai és társadalmi fejlődésére

19. század folyamán a terjeszkedő kolonialista hatalmaknak köszönhetően Iránba is egyre jobban bejutottak, és – bizonyos körökben – elterjedtek az európai eszmék. A geopolitikai kontextus a belső politikai fejlődésre is erősen rányomta bélyegét, lehetőségeket és kényszereket is jelentett.

Európai részről is ebben a században kezdődött meg a civilizáció feltérképezése, ebben nagy szerep jutott az utazóknak, akik tudósok és kémek is voltak egyszerre, részvételük kulcsfontosságú volt a gyarmatbirodalmak kiépítésében és igazgatásában.³³ Az európai gondolatok megjelenése a század első évtizedeinek vesztes orosz háborúi után jelent meg erőteljesen. A Kádzsár sahok ekkor küldték Európába az első diákokat, ettől remélve államuk jövőbeni megerősödését.³⁴

Az első modernizációs intézkedések Nāşer al-Dīn uralkodásához köthetők, aki az időszak nagy részében, 1848-96 között uralkodott. Az újításokat elsődlegesen az állami adminisztráció, és a hadsereg területén akarta felülről bevezetni. Ennek megfelelően Amīr Kabīr vezír megalapította az első hivatalos újságot, valamint a század közepén az első modern felsőoktatási intézményt, a „*Dār al-Fonūn*”-t ami lényegében egy katonai akadémia volt, ahol a tanári kar európaiakból állt.³⁵ A sah uralkodása alatt fokozatosan létrejött egy párhuzamos, nyugati mintára kialakított intézményrendszer, amely több minisztériummal (hadügy, pénzügy, igazságügy, belügy, kereskedelmi, oktatási, posta és telegráf, közművek és képzőművészet) rendelkezett. Azonban ezek a perzsa kontextuson belül inkább még csak papíron léteztek.³⁶ A valódi hatalmat a korábban említett törzsi, vallási csoportok birtokolták.

³⁰ AXWORTHY 2008: 183.

³¹ KEDDIE 2006: 51.

³² BYRAPPA 2019: 55.

³³ BUTLIN 2003: 231.

³⁴ ODABAEI 2016: 103-104.

³⁵ KEDDIE 2006: 49.

³⁶ ABRAHAMIAN 2008: 9.

Az intézményrendszer mellett az iráni társadalom is intenzív változásokon ment keresztül ebben az időszakban a gazdasági és politikai folyamatoknak köszönhetően. Ennek során a század végére a bazár kereskedőiből és a papság tagjaiból kialakult egyfajta középosztály.³⁷ Külön a perzsa kontextus érdekessége, hogy ezen csoportok tagjainak jelentős része amúgy is szoros kapcsolatban állt egymással, gyakran rokonok is voltak.³⁸

A megjelenő középosztályt három nagy blokkra lehet tagolni. Első csoportjuk a nyugatos értelmiség volt, akik tisztában voltak az ország rossz szociális és nemzetközi helyzetével. A második csoportot a már többször említett bazár kereskedői alkották, akiket a külföldi verseny veszélyeztetett. A harmadik közösség pedig a síita iszlámot képviselő papság volt, amelynek fontos szerepéről már volt szó. Ezen erők a nagyhatalmi kizsákmányolással szemben többször is szöveterkeztek, ilyen eset volt például az 1890-92 közötti dohánymonopóliummal, a „*Tobacco Regie*”-vel szembeni fellépésük is, amely a koncesszió visszavonásához vezetett.³⁹

A geopolitikai kontextus hatását kiválóan mutatja az alkotmányos mozgalom (1905-07), illetve Morgan Shuster (1911) esete is. Ezek a modernkori Irán történetének legfontosabb eseménysorozatai közé tartoznak. Az ütközőállami lét korlátai, valamint Mozáffar od-Dīn sah kudarcos uralkodása robbantotta ki az eseményeket, melynek során, 1904-05-ben az állam csődbe ment, elszállt az infláció, ráadásul a rossz termés, és a kolerajárvány is segített katalizálni a folyamatokat.⁴⁰ A sah a „középosztály” nyomására végül nem tehetett mást, beleegyezett a választások kiírásába.⁴¹ A mozgalom eredményeinek köszönhetően megszületett az 1906-os perzsa alkotmány, amely a régió, és a világ történelmében is fontos esemény.⁴² A dokumentum európai szellemben belga mintára készült, az ország berendezkedése alkotmányos monarchiává vált. A nyugati hatások nagyon erősek, melyet jól mutat az, hogy a dokumentum alapján a hatalmi ágakat szétválasztották, illetve garantálták a klasszikus emberi és polgári jogokat. A síita egyház erejét és szerepét jelezte, hogy az alkotmányban az irányzatot államvallássá nyilvánították, továbbá az igazságszolgáltatás továbbra is kettős maradt: volt egy állami és egy egyházi része is.⁴³

³⁷ ABRAHAMIAN 2008: 35.

³⁸ KEDDIE 2006: 30.

³⁹ HOBBSAWM 1989: 279-280.

⁴⁰ ABRAHAMIAN 2008: 41-42.

⁴¹ ABRAHAMIAN 2008: 45.

⁴² AXWORTHY 2008: 203.

⁴³ ABRAHAMIAN 2008: 47-48, HOBBSAWM 1989: 279.

A parlamentben, vagyis a „*Majles*”-ben három frakciót különíthetünk el: a royalistákat, akik Moḥammad ‘Alī sahot támogatták, a liberálisokat, illetve a mérsékelteket.⁴⁴ Utóbbi két csoport volt a változások motorja, azonban egységük csak pillanatnyi volt; az ország jövőjét többféleképpen képzelték el. A papság és a kereskedők a külföldi befolyás ellen voltak, saját korábbi domináns pozícióikat akarták helyreállítani; ezzel szemben a liberálisok és nacionalisták egy nyugati, szekuláris államot képzeltek el. Programjuk az „Új Irán” volt, amelyben nagy hangsúlyt kapott a nők jogainak a kiterjesztése, a földosztás, az iparosítás és az infrastruktúrafejlesztés, vagyis egy európai típusú szuverén, világi ipari államot akartak létrehozni.⁴⁵

A helyzet tehát rendkívül hasonló volt, mint a későbbi 1979-es forradalom esetén, amelynek célja szintén egy alkotmányos monarchia létrehozása volt.⁴⁶ Az alkotmányos mozgalom időszakában virágzott az újságírás, számos fontos lap jelent meg több városban, pl.: a „*Sūr-e-Esrāfil*”, amiben Dekhoda is publikált.⁴⁷ A sah 1908-ban megpróbált visszatérni és visszaállítani az 1906 előtti állapotokat, azonban nem járt sikerrel. Az uralkodóval szembeni fellépésben nagy szerepe volt a Bakhtiari törzsnek, amely az ország déli és középső területeit uralta. Ők az olajkincsnek köszönhetően felemelkedtek az időszak folyamán, olyannyira hogy sokan vezető tisztséghez jutottak, illetve a központi kormánynak is folyósítottak kölcsönöket; továbbá a tudtuk nélkül önállóan a britekkel kötöttek megállapodásokat.⁴⁸ A geopolitikai kontextus tehát egyfelől számos lehetőséget hozott Irán számára, a politikai-filozófiai gondolatok elterjedésétől kezdve a modern államformáig, alkotmányig és intézményrendszerig. A modernizálódó ország képét véleményem szerint kitűnően mutatják a szavak jelentésében bekövetkezett változások.

Szó	Korábbi jelentés	Új jelentés
چپ (čap)	bal	politikai értelemben is
راست (râst)	jobb	politikai értelemben is
دولت (dowlat)	patrimoniális udvar	nemzeti kormány

⁴⁴ AXWORTHY 2008: 203, ABRAHAMIAN 2008: 46.

⁴⁵ AXWORTHY 2008: 205, ABRAHAMIAN 2008: 57.

⁴⁶ SAIKAL 2016: 18.

⁴⁷ KEDDIE 2006: 68.

⁴⁸ KEDDIE 2006: 70, ABRAHAMIAN 2008: 57.

ملت (mellat)	vallási közösség	nemzet
مجلس (majles)	gyűlés	parlament ⁴⁹

A báb és baháizmus megszületése is köthető a nyugattal való érintkezéshez. Ezekben tisztelték a korábbi profétákat, akik szerintük mindegyikük egy újabb üzenetet hozott az emberiség számára, annak stádiumának megfelelően. A bábizmusból fejlődött ki a baháizmus, amely egy pacifista, liberális, kozmopolita vallás.⁵⁰

A belső folyamatok lehetőségei azonban korlátozottak voltak, és nagyban függtek a külső, nemzetközi viszonyoktól. A 20. század elején a Brit Birodalom cselekvőképességét és akaratát a búr háborúk okozta veszteségek és az első marokkói válság korlátozták, míg a cári Oroszország a japánok elleni 1904-05-ös vesztes háború és az azt követő forradalom miatt vált passzívvá. Ezen időszak geopolitikai helyzete egy kis „friss levegőt” jelentett Perzsia számára, amikor a belső társadalmi folyamatok szabadabban működhetek, céljuk pedig egy szuverén modern állam létrehozása volt. Az alkotmányos forradalom nagy elvárásokkal kezdődött, de nagy kiábrándulással végződött, mivel az angolok és az oroszok 1907-ben szerződést kötöttek, amelyben Iránt érdekszférákra osztották fel.⁵¹ A modernizáció politikai programja a nagyhatalmi érdekek miatt megakadt, mivel a kitűzött célokhoz gazdasági változásokra is szükség lett volna, azonban azokkal szemben egységesen lépett fel Oroszország, és az Egyesült Királyság is. A kolonialista hatalmak kiegyezését, különösen a demokratikus berendezkedésű britek részéről a perzsa középosztály árulásnak tekintette, ahogy majd Morgan Shuster menesztésében való részvételüket is.⁵²

Az ütközőállami valóság, a szuverenitás elvesztése és a belső káosz

Irán a 19. század folyamán puffervónává vált, északról Oroszország, délről pedig a Brit Birodalom lett a szomszédja; keleti határainak egy részét pedig utóbbiak hivatalosan is leválasztották.⁵³ A századfordulóra lényegében megszűnt az ország szuverenitása, melyet több tényező is jól mutat. Először is, a nagyhatalmak tisztségviselői Irán belpolitikai szereplőivé

⁴⁹ ABRAHAMIAN 2008: 36.

⁵⁰ KEDDIE 2006: 46-48.

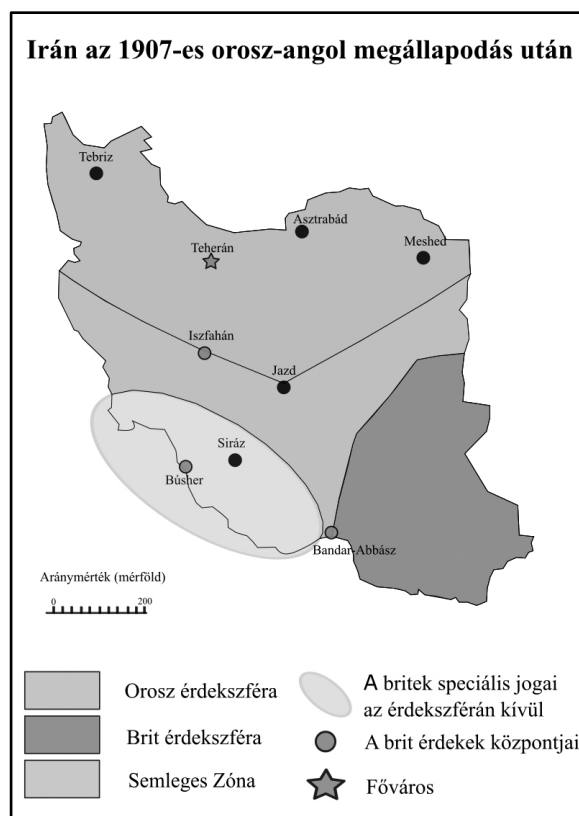
⁵¹ ABRAHAMIAN 2008: 34.

⁵² ABRAHAMIAN 2008: 34, 49.

⁵³ BROBST 1997: 197-198

váltak.⁵⁴ Curzon művében panaszolta, hogy az összes fontosabb perzsa városban orosz ügynökök működtek,⁵⁵ ugyanakkor természetesen angolok is. Ezen tisztségviselők feladata a két hódító politikai, gazdasági törekvéseinek a helyi képvisellete, az ezekben való előrehaladás, valamint a rivális tevékenységeinek megfigyelése, akadályozása volt. Jelentőségüket példázza, hogy Mozáffar sahot a két birodalom követői kísérték Teheránba apja meggyilkolása után, az őt kísérő katonai egységeket pedig a Brit Birodalmi Bank finanszírozta.⁵⁶ A korábban tárgyalt alkotmányos mozgalom rövid ideig több kardinális intézkedést tudott végrehajtani, azonban a nagyhatalmi politika végül a megakadályozta modernizálódást.

A politikai szuverenitás elvesztésének nyilvánvaló példája az 1907-es angol-orosz megállapodás, amely érdekszférákra osztotta az országot, valamint kiegészítve az 1910-es közös jegyzékükkel, lényegében minden fontos kül- és belpolitikai intézkedést a gyarmatosítók engedélyéhez kötött.⁵⁷ A befolyási övezetek létrehozását Curzon már 1889-ben elkerülhetetlennek látta.⁵⁸ Ez végül be is következett, amelynek véleményem szerint legfőbb oka, hogy a Szuézi-csatorna, és az az olaj miatt a briteknek még fontosabbá vált az ország déli része.⁵⁹ A szerződésben foglaltak három térséget jelöltek ki: az oroszok befolyási régióját északon, melyben a népesség többsége, körülbelül 7 millióan éltek; délen a brit befolyási övezetet, ahol 690 ezren, illetve a körülbelül 2 milliós középső „semleges” országrészt.⁶⁰ Emellett kardinális volt, hogy az oroszok elismerték Nagy-Britannia speciális jogát a Perzsa-öböl térségére.⁶¹

1. ábra Irán az 1907-es orosz-angol megállapodás után.

Forrás: VÁCZ 2019: 207.

⁵⁴ ABRAHAMIAN 2008: 36.

⁵⁵ CURZON 1889: 375.

⁵⁶ SYKES 1915: 480, SYKES 1902: 240.

⁵⁷ LANGENHUYSEN 1917: 17–18.

⁵⁸ CURZON 1889: 378-379.

⁵⁹ VAN DIJK 2015: 150.

⁶⁰ THE LEWISTON DAILY SUN 1911: 5.

⁶¹ MURRAY 1915: 86.

A két nagyhatalom kiegyezésének oka a német gazdasági, katonai és politikai felemelkedés volt, amely a világ szinte minden területén, de a Közel-Keleten különösen erős kihívást jelentett számukra.⁶² A világrend revizionistájaként a németek Perzsiában is egyenlő feltételeket akartak kiharcolni maguknak, azonban ez hátrányosan érintette volna az angol és az orosz gazdasági és geopolitikai érdekeltségeket.⁶³ A távlati cél pedig egyes lapok szerint a Teherán fölötti német befolyás kiépítése volt.⁶⁴ Meglátásom alapján, bár Németország vált Perzsia harmadik legnagyobb kereskedelmi partnerévé,⁶⁵ az államban nem rendelkezett olyan gazdasági, politikai beágyazottsággal, forrásokkal, amelyekkel ez rövid távon reális veszély lett volna. Főleg annak tekintetében, hogy bár a császárság stratégiai megfontolásokból támogatta riválisai ellenében a gyengébb államokat, a nagyhatalmi ellenállásra II. Vilmos 1904-ben felfüggesztette a Bagdadi vasút projektet.⁶⁶

Az 1907-es egyezmény megkötését követően Iránban eluralkodott a belső káosz, amit a kolonialista nagyhatalmak ki tudtak használni. Az állam szuverenitásának elvesztését, a belső polgárháborús állapotokat a külföldi hadseregcsoportok működése is jól bemutatta. Oroszország itt sokáig előnyben volt riválisával szemben, mivel 1879-ben felállították a Kozák Brigádott, amely a legütőképesebb egység volt Perzsiában. A brigádnak orosz tisztjei voltak, amely azzal járt, hogy bár elméletileg a Teheránban állomásozó alakulat feladata a sah védelme volt, valójában azonban Szentpétervár utasításait követték.⁶⁷ Nem véletlen, hogy a visszatérni kívánó sah, és a royalisták legyőzése után, a *Majles*, egy a svédek által kiképzett csendőrséget állított fel annak érdekében, hogy ellensúlyozzák a Kozák Brigádott.⁶⁸ Azért, hogy érdekeiknek hatékonyabb védelmet tudjanak biztosítani, az angolok is létrehozták a saját „Kozák brigádjukat”, a fegyveres csendőrséget.⁶⁹ Vagyis az országban, a szerződésnek megfelelően három „szuverén” hatalom volt (ha a rossz állapotban lévő, a törzseknek kiszolgáltatott perzsa sereget is bele vesszük). Ha a hadseregeket tekintjük, a kiegyező nagyhatalmaknak saját végrehajtó erőikkel rendelkeztek, ennek megfelelően északon az oroszok, délen a britek indiai csapatai próbáltak „rendet” tartani, saját érdekeiket biztosítani, míg a perzsa kormányzat 1907-t követően a folyamatos zűrzavar állapotába süllyedt.⁷⁰

⁶² REZUN 1986: 325.

⁶³ BOSTON EVENING TRANSCRIPT 1907: 4.

⁶⁴ THE EVENING NEWS 1907: 8.

⁶⁵ LANGENHUYSEN 1917: 43.

⁶⁶ HUREWITZ 1956: 252-263, REZUN 1986: 327.

⁶⁷ HUREWITZ 1956: 207, BOSTON EVENING TRANSCRIPT 1911c: 10.

⁶⁸ AXWORTHY 2008: 208.

⁶⁹ LANGENHUYSEN 1917: 45.

⁷⁰ THE GLASGOW HERALD 1910: 6, THE AGE 1913: 4.

1910-ben a parlament realizálta, hogy segítségre van szükség az állam megszervezéséhez.⁷¹ A nagyhatalmakkal közösen, a pénzügyi krízis megoldására kinevezték Morgan Shustert, aki egy amerikai pénzügyi tanácsadó volt. A fiatal szakember tevékenysége népszerű volt a perzsák között, mivel újjászervezte az országot, a kincstárba pedig elkezdtek megérkezni a bevételek.⁷² Alkalmazásában az is szerepet játszott, hogy a perzsa elit felismerte azt, hogy a modernizációhoz nagyhatalmi partnerre van szükség, emiatt volt jó kapcsolatban Németországgal és az Egyesült Államokkal is, mivel ezen hatalmak nem jelentettek egzisztenciális fenyegetést a számukra, ráadásul az USA-t nem tartották gyarmattartónak.⁷³

Emellett a brit-orosz nyomást Irán többféleképpen próbálta csökkenteni, amelyek egyik módja az volt, hogy más fejlett államokból is meghívott tanácsadókat.⁷⁴ Shuster a látott körülményekre válaszul nem meglepő módon erős, nagylétszánú csendőrséget kívánt létrehozni, amely az adók beszedéséről gondoskodott.⁷⁵ Menesztésének körülményei szintén rávilágítanak arra, hogy kik birtokoltak valódi hatalmat a kor Perzsiájában. Shuster az orosz befolyási övezetben is elkezdte beszédni az adót, amellyel éles tiltakozást váltott ki a cári birodalomból.⁷⁶ Végül nyomásukra, a nemzetközi geopolitikai viszonyok, és saját érdekeik védelme miatt a britek is beleegyeztek az amerikai szakember menesztésébe. Nem elhanyagolható tehát ismét a geopolitikai kontextus, hiszen ebben az évben volt a második marokkói válság, továbbá az angolok tartottak egy német-osztrák-magyar-olasz támadástól, amit csak az „antant szövetségesek” segítségével tudtak volna elhárítani.⁷⁷ Irán, mint láthattuk nem volt olyan helyzetben, hogy ezt megakadályozza.⁷⁸ Ahogy a „Boston Evening Transcript” cikke fogalmazott, Shuster tevékenysége rámutatott arra, hogy Irán nem lehetett valójában független, önellátó, felemelkedő.⁷⁹

Érzékelhetjük ezek alapján, hogy a geopolitikai kontextus, ahogyan a nemzetközi rendszer is, a 20. század elején megmerevedett, emiatt az ország számára a lehetőségek igen korlátozottá váltak, a nagyhatalmak tevékenységének köszönhetően kitörő polgárháború során Perzsia megbénult, kiszolgáltatottá vált, a politikai szuverenitását elvesztette. Erre világít rá Shuster és az adószedés kérdése is.

⁷¹ ABRAHAMIAN 2008: 54.

⁷² LANGENHUYSEN 1917: 24.

⁷³ AXWORTHY 2008: 209.

⁷⁴ HOBBSBAWM 1989: 279.

⁷⁵ ABRAHAMIAN 2008: 55.

⁷⁶ MURRAY 1915: 95.

⁷⁷ BOSTON EVENING TRANSCRIPT 1911a: 13.

⁷⁸ THE SYDNEY MORNING HERALD 1911: 8.

⁷⁹ BOSTON EVENING TRANSCRIPT 1911c: 10.

A történelemben az adó mindig is kiemelt jelentőséggel bírt, mivel aki adóztatni tudott, az a király, kormány, ország birtokolta valójában a hatalmat. Az állam hatóköre olyan szinten beszűkült, hogy 1911-12-ben Khorāsān és (iráni) Azerbajdzsán nem küldtek adót a perzsa büdzsébe.⁸⁰ Vagyis ez az eset is kiválóan példázza az erőviszonyokat, amelyet egy 1914-es brit nagyköveti jelentés is alátámaszt, melyben a követ kifejtette, hogy a perzsa központi kormány csak Teherán közelében gyakorolt valójában hatalmat.⁸¹

Az első világháború előestéjére tehát a versengő felek a pufferállam egy-egy részébe bevonultak, illetve újrarájzolták azt. Innentől kezdve a befolyási övezetek, különleges jogok határai voltak fontosak, nem Irán hivatalos államhatárai. A két fél befolyási övezetét úgy alakította ki, hogy azt egy nehezen átjárható, sivatagos terület választotta el egymástól. Perzsia, a korábban kifejtett ütközőállam tulajdonságainak megfelelően, elvesztette a kül- és belpolitika fölötti kontrollját. Ugyanakkor az ütközőzóna szerepe 1907 után csak részlegesen maradt meg annak következtében, hogy Oroszország és Nagy-Britannia kiegyezett egymással, ezzel Irán maradék mozgástere is megszűnt, mivel már nem volt két ellenséges fél, amelyek között egyensúlyozhatott volna.

A pufferállam és a gazdaság

Egy ütközőállamban általában nincsenek stratégiai jelentőségű nyersanyagok, ellenben mint láthattuk Iránban voltak. A kereskedelem szempontjából stratégiai jelentőségű földrajzi pozíciója mellett, illetve a társadalmi csoportok szervezettsége miatt is egy különleges pufferről van szó, ahol az állam eladásításáért, de a különböző koncessziós jogokért is zajlott a versengés.

Az ország az európai gyarmatosításokkal párhuzamosan, a 19. század folyamán kapcsolódott be a globális világ gazdaságba, a századfordulóra nagyjából 60 millió dollárnyi befektetés érkezett.⁸² Ez az összeg véleményem szerint igen szerénynek mondható, ráadásul igen kevés infrastrukturális befektetés történt, olyannyira, hogy Sykes megfogalmazásában az ország motorjai továbbra is az öszvérek voltak.⁸³ Mint említettem, az ütközőzóna státuszának egyik jellemzője a nehéz átjárhatóság, a modern közlekedési módok hiánya. Az államhatárokon kívül viszont mind Oroszország, mind pedig Nagy-Britannia a határig megépítette a vasutat, annak érdekében, hogyha szükséges, akkor a haderő gyorsan fel tudjon vonulni.⁸⁴ Iránban a két fél igyekezett egymás infrastrukturális fejlesztéseit hátráltatni. Például 1890-ben a cári

⁸⁰ LANGENHUYSEN 1917: 37.

⁸¹ AXWORTHY 2008: 212.

⁸² ABRAHAMIAN 2008: 39

⁸³ SYKES 1902: 316, ABRAHAMIAN 2008: 3.

⁸⁴ GEAR 1941: 84.

birodalom tíz évre elnyerte a vasútépítés jogát, ellenben nem épített, stratégiai okokból volt szüksége rá.⁸⁵

Az ország infrastruktúrája tehát a geopolitikai versengés következtében nem fejlődött.⁸⁶ Ebben a történelmi korszakban kiemelten, de napjainkban is kifejezetten fontos beruházásnak számít az infrastrukturális befektetéseken belül (erőmű, gát, út, kikötő, telekommunikációs hálózat építés) a vasútépítés, a nagyhatalmi ambíciók gyakori és látványos megtestesítője, geopolitikai eszköze. Gondolhatunk itt a Berlin-Bagdad vonalra, mint a német nagyhatalmi ambíciók jelképére a 20. század elején, vagy napjainkra, a Kína által kezdeményezett „Új Selyemút” projektekre, amellyel a nagyhatalomnak hasonló céljai vannak, mint az újkori elődjének.

A koncessziókon és hiteleken keresztül megfigyelhető a két birodalom versengése, illetve a perzsa állam egyensúlyozása, amelynek gazdasága a geopolitikai kontextusnak köszönhetően válságba jutott, az állam eladósodott, a nyersanyagok pedig a külföldiek kezébe kerültek. Előbbiek közül ki kell emelni az orosz és perzsa ellenállásra majd visszavont 1872-es Reuter koncessziót, amellyel kapcsolatban Curzon úgy fogalmazott, hogy egy ilyen, az állam teljes erőforrásai feletti kontrollt még sosem szereztek meg korábban.⁸⁷

Több visszavont koncessziót hozott a korszak, leghíresebb a Reuteren kívül a már említett dohánymonopólium volt. Sikeres volt viszont brit szempontból az 1901-ben Mozaffar sah által adományozott mintaadó olajkoncesszió, amelyet William Knox D'Arcy nyert el.⁸⁸ Ezzel a dél-iráni szerződéssel ők birtokolták a kortárs világ legnagyobb olajkoncesszióját.⁸⁹ A perzsa olaj szerepe világgazdasági jelentőségű volt, a britek számára pedig mint említettem különösen. A korszakban technológiai váltás következett be, vagyis a széntüzelésű hajókat fejlettebb olajjal működőek váltották fel, a világ legnagyobb tengeri hatalmának pedig szüksége volt az olcsó üzemanyagra.⁹⁰

Az angol és orosz hitelek a 19. század végétől kezdve folyamatosan eladósították Iránt, amely a 20. századra a folyamatos államcsőd állapotába került. A geopolitikai kontextusnak ismét fontos szerepe volt, hiszen mikor az angolok voltak nehéz helyzetben, akkor az oroszok tudtak hitelezni, az orosz-japán háború alatt pedig fordítva. 1907 után közösen nyújtottak transzfereket. A kölcsönöket az általuk alapított pénzüzeteken keresztül folyósították, a

⁸⁵ HUREWITZ 1956: 207.

⁸⁶ AXWORTHY 2008: 193.

⁸⁷ ABRAHAMIAN 2008: 38.

⁸⁸ HUREWITZ 1956: 249.

⁸⁹ REZUN 1986: 328.

⁹⁰ AXWORTHY 2008: 211-212, REZUN 1986: 331.

legfontosabb vállalat a Reuter koncesszió felmondásáért kártérítésül 1889-ben megalapított Imperial Bank of Persia lett, amely az első modern pénzintézet volt Iránban. Nagyon széles jogkörökkel rendelkezett, például birtokolta a pénznyomtatás jogát.⁹¹ Az oroszok szintén rendelkeztek egy hasonló feladatú bankkal, a Banque des Prets de Perse-vel.⁹² Külföldi hitelekre egy modernizálódó gazdaság valóban rá van szorulva, azonban a hitelekért cserébe adott vámjogok, koncessziók elvitték a visszafizetés alapját, így a perzsa állam folyamatosan eladósodott, a tartozás pedig a nagyhatalmi kontroll egyik erős eszközévé vált. 1900-ban az évi költségvetési hiány, 1 millió dollár volt.⁹³

Nem meglepő, hogy az alkotmányos mozgalom és a perzsa társadalom ellenségesen viselkedett ezen pénzügyi tranzakciókkal szemben, ennek következtében az 1906-os eseményeket követően a Majles elutasította az orosz hitelt, és az önálló államiság egyik kardinális intézményét, egy nemzeti bankot akart létrehozni, azonban ehhez nem volt meg a kellő tőkéje.⁹⁴

A függés csökkentésének másik módszere a hitelezők diverzifikálása. Ezt a stratégiát követve 1906-ban Perzsia bankkoncessziót ajánlott Németországnak. Számukra egy bank a térségben előnyös lett volna, de az Orientbank, és a Deutsche Bank is tartott az ország szétesésétől, a perzsa kontextust pedig túl kockázatosnak ítélték.⁹⁵ A maradék szuverenitás elvesztését végül az 1910-es angol-orosz jegyzék tette teljessé, mely kifejtette, hogy az ország csak az engedélyükkel vehet fel külföldi hiteleket. Az állam tehát adósságsprirálba került, aminek nagysága 1914-ben már 6,5 millió font volt, amely különösen nagy volt az évi nagyjából 1,5 millió fontos bevételek tükrében.⁹⁶ Ennek következtében kijelenthető, hogy Perzsia gazdasági modernizációja is sikertelen volt, amiben nagy szerepet játszott a geopolitikai kontextus. Az ország 1914-ben pénzügyileg és gazdaságilag is teljesen ki volt szolgáltatva, valamint modern infrastruktúrával sem rendelkezett. Az ütközőállami státusz ebben a szférában is erodálta a szuverenitását, sőt, meglátásom szerint lehetőségeik a politikaiakkal szemben itt még szűkebbek voltak. A modernizáció gazdasági alapjainak a létrejöttét a perzsák reformokkal, intézkedésekkel igyekeztek véghezvinni, de ezt a két nagyhatalom közösen megakadályozta.

⁹¹ AXWORTHY 2008: 194–195; JONES 1987: 71.

⁹² SYKES 1902: 450.

⁹³ ABRAHAMIAN 2008: 38.

⁹⁴ KEDDIE 2006: 68.

⁹⁵ KHATIB-SHAHIDI 1999: 11-12.

⁹⁶ LANGENHUYSEN 1917: 17-18, SYKES 1915: 483, ABRAHAMIAN 2008: 54.

Befejezés

Irán a 19. században a határvidéki helyzetből, az ütközőállamok komplikált pozíciójába került. Dolgozatomban ezt az állapotot igyekeztem bemutatni, az ország példáján keresztül szerettem volna rá mutatni a pufferállami lét általánosabb jellemzőire, a szuverenitás elvesztésére, a gazdasági függésre, a belső káoszra, az államhatárok gyengülésére, a láthatatlan határok szerepére. Emellett ismertetni kívántam a roppant érdekes és sokszínű iráni esetet is.

A gyarmatbirodalmak közötti országnak bár voltak lehetőségei – különösen az alkotmányozó mozgalom eredményeit sorolhatjuk ide – azonban összességében elmondható, hogy ezek igen szűkek voltak, különösen miután tényleges ütközőállammá vált a század utolsó negyedében. A belső fejlődés ellenére, a nagyhatalmak versengése, majd pedig közös fellépésük félgyarmati státuszba taszította az államot. Ennek eredményeképpen az önálló bel- és különösen a külpolitikai mozgástere lényegében megszűnt. Az adó kérdése kiválóan mutatta helyzetét. A modern állam megteremtéséhez szükséges gazdasági intézkedéseket Oroszország és a Brit Birodalom hatékonyan akadályozta meg, az ütközőállam gazdaságát meghódították. A nyugati hatalmakkal való viszonyukra ezen események máig hatással vannak. Irán geopolitikai kontextusa, egy különleges időpillanatban tehát kulcsszerepet játszott az ország története, belső politikai-társadalmi fejlődése, a globális gazdasági helyzetének szempontjából, emellett a pufferállami lét összes jellemzőjét meglehet rajta figyelni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ABRAHAMIAN, ERVAND. 2008. *A History of Modern Iran*. New York, Cambridge University Press.
- AXWORTHY, MICHAEL. 2008. *A History of Iran. Empire of the Mind*. New York, Basic Books.
- BROBST, PETER JOHN. 1997. „Sir Frederic Goldsmid and the Containment of Persia, 1863-73.” *Middle Eastern Studies* 33,2. 197-215. URL: https://www.jstor.org/stable/4283866?Search=yes&resultItemClick=true&searchText=buffer&searchText=state&searchText=Persia&searchUri=%2Faction%2FdoBasicSearch%3FQuery%3Dbuffer%2Bstate%2BPersia&ab_segments=0%2FbasicSYC-4946%2Fcontrol&refreqid=search%3A0685a9a6092513eec7ff04cc5c78ee05&seq=1 (utolsó letöltés: 2020.01.10.).
- BUTLIN, ROBIN A. 2003. „British Geographical Representations of Imperialism and Colonial Development in the Early and Mid-Twentieth Century.” In GILBERT, DAVID – MATLESS, DAVID – SHORT, BRIAN (eds.) *Geographies of British Modernity*. (RGS-IBG Book Series.) Oxford. Blackwell Publishing Ltd. 229-249.

- BYRAPPA, RAMACHANDRA. 2019. „Predatory Nations at the heart of the Indian Federation.” *Öt Kontinens*. 2016/1. 51-71. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=788629> (utolsó letöltés: 2019.11.22.).
- CURZON, GEORGE NATHANIEL. 1889. *Russia in central Asia in 1889 and the Anglo-Russian Question*. London, Longmans, Green and Co. URL: <https://archive.org/details/cu31924027822422/page/n6/mode/2up> (utolsó letöltés: 2017.03.06.).
- FLINT, COLIN. 2006. *Introduction to Geopolitics*. Abingdon, Oxon, Routledge.
- FROMKIN, DAVID. 1980. „The Great Game in Asia.” *Foreign Affairs* 58, 4. 936-951. URL: <https://www.jstor.org/stable/pdf/20040512.pdf?seq=1> (utolsó letöltés: 2017.11.09.).
- GEAR, BARNES MARY. 1941. „Role of Buffer States in International Relations.” *Journal of Geography* 40.3, 81–89. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00221344108987723> (utolsó letöltés: 2020.01.13.).
- HOBBSBAWN, ERIC. 1989. (©1987) *The Age of Empire 1875-1914*. New York, Vintage Books.
- HUREWITZ, JACOB C. (ed.) 1956. *Diplomacy in the Near and Middle east. Documentary record 1535–1914*. Vol. I. Princeton, New Jersey. D Van Nostrand Company Inc. URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015011369975;view=1up;seq=102;size=150> (utolsó letöltés: 2017.03.06.).
- JONES, GEOFFREY. 1987. „The Imperial Bank of Iran and Iranian Economic Development, 1890–1952” *Business and Economic History* 16,70. 69-80. URL: <https://www.jstor.org/stable/23702627?seq=1> (utolsó letöltés: 2018.09.09.).
- KHATIB-SHAHIDI, RASHID ARMIN. 1999. *German Foreign Policy Towards Iran: The Case of the National Bank of Persia*. Harris Manchester College. Oxford University. URL: https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:55dd46e5-2eef-46f6-be8b-ca7bb177a518/download_file?file_format=application/pdf&safe_filename=602691718.pdf&type_of_work=Thesis (utolsó letöltés: 2018.09.19.)
- KEDDIE, NIKKI R. 2006. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. New Haven and London. Yale University Press.
- LANGENHUYSEN, C. L. VAN. 1917. *Behind the Veil in Persia. English Documents*. Amsterdam. URL: <https://archive.org/details/behindveilinpers00amstuoft/page/n3/mode/2up> (utolsó letöltés: 2017.03.06.)

- MAJOROS ISTVÁN. 1997. „A keleti kérdés kezdetei. Nagyhatalmi politika és görög felkelés.”
Világtörténet tavasz-nyár, 59-70. URL:
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Vilag tortenet_1997/?query=A%20keleti%20k%C3%A9rd%C3%A9s&pg=2&layout=s (utolsó letöltés: 2017.11.19.).
- „The Menace in Persia.” 1911a. *Boston Evening Transcript*, 1911. december 7. URL:
<https://news.google.com/newspapers?nid=2249&dat=19111207&id=t9sAAAAIIBAJ&sjid=Q1oMAAAAIIBAJ&pg=3044,941379> (utolsó letöltés: 2017.03.06.).
- MURRAY, GILBERT. 1915. *The foreign policy of Sir Edward Grey, 1906–1915*. Oxford, The Clarendon Press. URL:
<https://archive.org/details/foreignpolicyofs00murriala/page/n2/mode/2up> (utolsó letöltés: 2017.03.06.).
- „No Fears for Persia.” 1907. *Boston Evening Transcript*, 1907. január 8. URL:
<https://news.google.com/newspapers?nid=2249&dat=19070108&id=h3E-AAAAIIBAJ&sjid=uVkMAAAAIIBAJ&pg=1450,1271604> (utolsó letöltés: 2018.09.09.).
- ODABAEI, MILAD. 2016. „Shrinking Borders and Expanding Vocabularies: Translation and the Iranian Constitutional Revolution of 1906.” In: ANSARI, ALI M. (ed.) *Iran’s Constitutional Revolution of 1906. Narratives of the Enlightenment*. London, Gingko Library. 98-115.
- „Persia and Her Neighbours.” 1910. *The Glasgow Herald*, 1910. október 25. URL:
<https://news.google.com/newspapers?nid=2507&dat=19101025&id=M9IAAAAAIIBAJ&sjid=J6YMAAAAIIBAJ&pg=4345,6274199> (utolsó letöltés: 2016.11.12.).
- „Persia in extremis.” 1913. *The Age*, 1913. július 26. URL:
<https://news.google.com/newspapers?nid=1300&dat=19130726&id=rvBjAAAAIIBAJ&sjid=opIDAAAAIIBAJ&pg=7353,2325420> (utolsó letöltés: 2016.11.22.).
- „Persia’s Foreign Trade.” 1911b. *Boston Evening Transcript*, 1911. december 15. URL:
<https://news.google.com/newspapers?nid=2249&dat=19111215&id=vNs-AAAAIIBAJ&sjid=Q1oMAAAAIIBAJ&pg=4487,1958170> (utolsó letöltés: 2017.03.06.).
- PITZL, GERARD R. 2004. *Encyclopedia of Human Geography*. Westport, CT and London, Greenwood Press.
- „Ten thousand miles.” 1902. *The Sydney Mail*, 1902. augusztus 2. URL:
<https://news.google.com/newspapers?nid=1302&dat=19020802&id=LW1VAAAAIIBAJ&sjid=Y5UDAAAAIIBAJ&pg=5078,1533631> (utolsó letöltés: 2018.09.09.).

- REZUN, MIRON. 1986). „The Great Game revisited.” *International Journal*. 41, 2. 324-341.
URL: <https://www.jstor.org/stable/pdf/40202372.pdf> (utolsó letöltés: 2017.11.09.).
- „Russia and Persia.” 1911. *The Sydney Morning Herald*, 1911. december 1. URL: <https://news.google.com/newspapers?nid=1301&dat=19111201&id=SbVVAAAAIIBAJ&sjid=u70DAAAAIIBAJ&pg=6944,1428049> (utolsó letöltés: 2016.11.22.).
- SAIKAL, AMIN. 2016. „Iran and the Changing Regional Strategic Environment.” In AKBARZADEH, SHAHRAM – CONDUIT, DARA (eds.) *Iran in the World: President Rouhani's Foreign Policy*. Palgrave Macmillan US. 17-31.
- „Situation in Persia.” 1907. *The Glasgow Herald*, 1907. február 16. URL: <https://news.google.com/newspapers?nid=2507&dat=19070216&id=n9hAAAAIIBAJ&sjid=Y6YMAAAAIBAJ&pg=4670,5120415> (utolsó letöltés: 2017.03.06.).
- „Sketch of Shah's Life.” 1907. *The Evening News*, 1907. január 7. URL: <https://news.google.com/newspapers?nid=1982&dat=19070107&id=qxsxAAAAIIBAJ&sjid=X-MFAAAAIBAJ&pg=2651,91615> (utolsó letöltés: 2018.09.09.).
- „The Subjugation of Persia.” 1911c. *Boston Evening Transcript*, 1911. december 22. URL: <https://news.google.com/newspapers?nid=2249&dat=19111222&id=wts-AIAAIBAJ&sjid=Q1oMAAAAIBAJ&pg=1527,2952713> (utolsó letöltés: 2018.09.09.).
- SYKES, MAJOR PERCY MOLESWORTH. 1902. *Ten thousand miles in Persia, or eight years in Iran*. London, Macmillan and Co. URL: <https://archive.org/details/tenthousandmiles00sykeuoft> (utolsó letöltés: 2017.03.06.).
- SYKES, MAJOR PERCY MOLESWORTH. 1915. *A History of Persia*. London, Macmillan and Co. URL: <https://archive.org/details/historyofpersia02sykeuoft/page/n10/mode/2up> (utolsó letöltés: 2017.03.06.).
- VÁCZ ISTVÁN DÁVID. 2019. „Koncessziók és hitelek, avagy a brit geopolitikai érdekek és eszközök bővülése Iránban 1889–1914 között.” In Farkas Flóra – Garai Luca – Szabó Csanád (szerk.) *Adsumus XVII. Tanulmányok a XIX. Eötvös Konferencia előadásából*. Budapest, Eötvös Collegium. 197-217. URL: <http://honlap.eotvos.elte.hu/wp-content/uploads/2016/02/Adsumus-1.pdf> (utolsó letöltés: 2020.01.16.).
- VALERIANO, BRANDON – BENTHUYSEN, VAN JOHN. 2012. „When States Die: geographic and territorial pathways to state death.” *Third World Quarterly* 33.7, 1165-1189. URL:

<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01436597.2012.691826?scroll=top&needAccess=true> (utolsó letöltés: 2020.01.13.).

VAN DIJK, KEES. 2015. *Pacific strife: the great powers and their political and economic rivalries in Asia and the Western Pacific 1870–1914*. Amsterdam. Amsterdam University Press.

„What is Persia?” 1911. *The Lewiston Daily Sun*: 1911. december 27. URL: <https://news.google.com/newspapers?nid=1928&dat=19111227&id=5KUgAAAAIIBAJ&sjid=KWkFAAAAIBAJ&pg=1828,5575821> (utolsó letöltés: 2018.09.09.).